

EPIDEMII ȘI MENTALITĂȚI ÎN BANATUL LUMINILOR

LEU VALERIU

Primele decenii ale veacului al XIX-lea au cunoscut câteva mari valuri epidemice care au cuprins vaste zone continentale. Măsurile de protecție inițiate de autorități conforme științei și spiritului epocii, sunt cât se poate de firești în asemenea circumstanțe. În general însă subiectul a rămas rezervat specialiștilor în istorie medicală¹ tentând mai puțin pe cei preocupați de alte domenii și direcții istoriografice. În ceea ce ne privește, ne-am străduit să scrutăm problema epidemiilor din perspectiva istoriei mentalităților, fixându-ne ca bază documentară circularele bisericești și însemnările manuscrise pe cărțile vechi. Ele permit atât surprinderea punctului de vedere oficial, autoritar, cât și reacțiile populației în cea mai mare parte rurală. Clișeele operaționale în conștiința unui popor de țărani se dovedeau extrem de rezistente chiar și în fața devastatoarelor valuri epidemice. Mii de vieți au fost secerate și totuși nu s-au putut dezrădăcina credințe ce veneau de foarte departe în ciuda eforturilor pe care autoritățile n-au ezitat să și le asume în organizarea unui sistem viabil de protecție, explicând, popularizând, amenințând și pedepsind. La stabilirea lor s-a plecat, așa cum am arătat, de la știința epocii dar și de la spiritul ei. Se conta însă, și atât conținutul cât și tonul circularilor o arată, și pe buna cunoaștere a realităților locale, a specificului provincial. Este sigur că asupra problemei comunicării și a limbajului, în cancelarii s-a reflectat îndelung. Documentul redactat de autoritățile laice era trimis episcopiiilor ortodoxe care-l „ajutau“ dotându-l cu elemente formale a căror eficiență era verificată fără ca prin aceasta sensul să fie alterat. Suspiciunea populației față de mesajul unei stăpâniri nu doar străină ci și de altă confesiune se atenua sau chiar se stingea cu desăvârșire atunci când cea mai autorizată sursă asigura asupra conformității lui cu dogma ortodoxă. Explicațiile împănate cu citate și referiri la sfintele scripturi la care recurgeau episcopii nu erau doar un prilej de etalare publică a relevanței teologale ci și o măsură indispensabilă pentru ca porunca să fie îndeplinită. Argumentele de natură confesională nu lipsesc din circulare ceea ce indică greutatea lor în conștiința populației rurale. După episcopie urma încă un „filtru“ până la „publicarea“ propriu-zisă, la protopopiat, care, după caz, mai adăuga câte ceva apoi se trimitea, prin grija cnezilor, din sat în sat, din parohie în parohie. Conținutul său trebuia adus la cunoștință tuturor dar pe înțeles. Trebuia „tâlcuit“, explicat, comentat. Preoțimea, fundamentală componentă a elitei intelectuale rurale, o elită de contact între reformism și popor, era singura în stare să o facă. Ea intermedia furnizând celor de jos poruncile formulate în laboratoarele Reformismului autoritar, iar celor

de sus informații utile deciziei. De aceea finalul circularilor, indiferent la ce domeniu se refereau, era aproape întotdeauna același: „Această prea înaltă poruncă, bine încuviințaniei voastre înștiințând poruncile după obicei, preoțimei voastre cei voao supusă, pentru prescrierea în protocolul cel de țirculare și pentru înștiințarea norodului în biserică când vor fi adunați, să o procețiți însă cu așa bună înțelăgere ca să nu urmează vre-o neplăcere...⁴². Desigur, reacțiile trebuiau și ele raportate pentru a se putea aprecia care a fost efectul: „Iată pentru împlinirea poruncii aceștia, bine încuviințenia voastră, datornica a voastră înștiințare, noao a o trimite să nu întârziati!⁴³

Poziția de intermediere care permitea conservarea informațiilor din ambele părți, face din circularile bisericești documente de excepție pentru studiul mentalităților rurale, a sensibilității populare.

Autoritățile reformiste înțeleseseră bine că unul din nivelele la care trebuia acționat, pentru a schimba în sensul dorit, era cel al mentalităților. Lupta se ducea cu clișee, cu imaginile de care ruralul, atât de conservator, se simțea atașat. Era o confruntare între „obiceai“, termen desemnând credințele, convingerile populare, și „năravurile bune“, adică înnoirile Luminilor. Perspectiva iluministă din care se elaborau circularile în ansamblul lor nu lipsește nici în cazul celor care se referă la epidemii. De fapt în acestea se aborda una din cele mai mari probleme omenești (dacă nu cea mai mare!), aceea a vieții și morții. Schimbarea termenilor în care se punea afecta automat vechile clișee.

Ciuma din 1814 care a răvășit sud-estul european a determinat o avalanșă de circulare. De fapt preocupările antiepidemice ale administrației bănățene sunt mai vechi. La 17 decembrie 1811 Consiliul Locumtenențial cerea episcopilor ortodoxe să interzică purtarea descoperită a mortului la groapă ca și sărutarea cadavrului în semn de rămas bun. Solicitarea avea motivații evidente în domeniul sanitar dar și o implicare majoră în domeniul credințelor populare. Obiceiul contribuise mult răspândirea unor boli contagioase. Un caz este remarcat chiar în preajma Banatului în ultimii ani ai veacului al XVIII-lea: „Precum singura nenorocită iscusire în anul (1)795 între oamenii de liagia noastră, în Srem lăcuind, s-au arătat. Câtă mare jale s-au făcut acolo prin sărutarea trupului celui mort, de ciumă fiind bolnav!⁴⁴ În acel moment însă situația Banatului a fost mai bună, spune circulara, tocmai datorită unor interdicții mai vechi care fuseseră, din fericire, respectate⁴⁵. Prilejul de a pune în evidență buna intenție a autorităților și deficiența măsurilor impuse, nu a fost scăpat: „... și să nu fie fost îndegrab(ă), di la locul cel pria înalt orând, poate fi că nu numai Strem ci și alte de aproape ținuturi cu aceia nenorocită pentru neamul omenesc boală s-ar fi otrăvit⁴⁶. În orice caz, sublinia episcopul de Vârșet, acestea toate „nici o legătură cu pravilele bisăricii noastre cei pravoslavnice nu are⁴⁷. Clar și răspicat! Consecința, logică, este formulată în aceiași termeni: „care obiciai, noi, ca niște înțelepți, datori sântem a-l deșrădăcina⁴⁸. Faptul că se mai considerau necesare alte eforturi arată persistența obiceiului, nociv într-adevăr. De altfel, peste doar câțiva ani avea să fie sesizat, pe un ton alarmist, la Ciuchici. Acolo preoții și capelanul „nebăgând nicidecum de samă au îndrăznit în parohiile sale de vreme ce s-au poplîțruit porunca sub 22 ianuarie 1812 și la toată eparhialnica preoțime s-au trimis (...)

în bisărică dar slobozi(ră) să se deschidă sihriul nemoteniilor și niamului sărutarea trupului mort și în putrejiciune schimbat au slobozit⁹. Grav mai vârstnic: „... și ce încă mai presus numitul preot Vasilie, ca mai bătrân preot, în loc să meargă înaintea sa parohul și (cu) capelanul său, cu pilda bună, însuș(i) el, spre mare scandală, nu s-a spăimântat, pre nepotul său de frate, Voimir, care murisă, în bisărică sărutându-l (și) tuturor care petrecea mortul slobozisă să-l sărute...¹⁰. Evident, se iau măsuri severe împotriva celor vinovați care se popularizează cu grijă spre luare aminte: „... pentru aceasta anumiților preoți mare nebăgare (de samă) și precum a prealnaltelor, aicia, și a consistorialnicilor porunci neuitare, cu un an de zile slujire și de venituri(le) parohialnici, opriți (sunt) și cu șasă săptămâni cu arșită consistorialnică spre pâne și apă s-au judecat: capelanul d(o)ar cu o lună de zile arșită...¹¹. Se voia, spune episcopul, un exemplu, drept pentru care „preoțimei parohialnice, țirculariul acesta consistoriumu(l) îl trimite ca fireștecare, pentru a sa în dreptare și păzire, pedeapsa aceasta să o procetească, în protocolul său de țirculare să o prescrie și pururea înaintea ochilor (...) să o aibă¹².

Tot atât de periculos era socotit și obiceiul de a înhuma trupurile celor decedați la 24 sau chiar la 12 ore fără a se respecta timpul legal de 48 de ore. În cazul unor epidemii se acceptau excepții dar justificate prin documente medicale. În consecință Consiliul Locumtenențial emite documente prin care „se poruncește ca preoții, trupurile cele moarte, mai înainte de 48 de ceasuri, afară dacă să va întâmpla vreo boală mutătoare și pre norod întru năpastă a pune, mormântului-la-l preda, datori să fie¹³. Cu toate că se prevedeau pedepse iar tonul circulariei rămânea, de la un capăt la altul, foarte autoritar, populația nu părea să fie rămas prea impresionată. Doar așa se pot justifica numeroasele reveniri înregistrate până în anul 1829¹⁴.

În noiembrie 1813 a fost emisă circulară referitoare direct la epidemia de ciumă ce se apropiase de marginile Banatului. O semna Petru Vidac episcop al Vârșetului și este o evocare a ravagiilor bolii. Pare o filă deprinsă din Apocalipsă. Nimic, nici o calamitate din cele cunoscute lumii nu se poate compara cu ciuma. Imaginea degajată de textul episcopului nu diferă prea mult de cea sugerată în vechile manuscrise medievale: „Dintră toate relele cu care dreptatea lui Dumnezeu, oame(ni)(lor) ai săi, pentru mari greșalele lor, îi pedepsește, mai mare și mai aspră iastă cea înfricoșată boală care să chiamă *ciuma*. Cât iastă boala aceasta vătămătoare pentru neamul cel omenesc și ce feli înfricoșate sânt a ei urmări, asta nu să lasă destul a să spune. Cu ea nu să poate împodobi pustășia cea răzmericească, nici (a) apelor mari vărsări, nici însuși(i) foamete(a) de care pot oamenii mori și prăpădi. Înfricoșat iastă pravoslavnicilor creștini că ea întru prea scurtă vreme nu numai o casă sau o familie înveninează ci încă prea întreaga obșcina și pre tot împrejur ținutul și pre toți oamenii a unei împărății care împrejurare întru sine trăiește înveninează cu boala aceasta nevindecătoare care nici pre cei bătrâni nici pre cei tineri nu păzește și fără de nici o milă și nedăschilnire (...) tatel să desparte de fiul, fratele de fratele său, bărbatul de muerea sa și cu însuș(i) ochii ai săi caută unda, aproapele și niamu(l) său căruia

nici nu cutiază, nici nu poate da ajutorință împresurat fiind cu mari munci și chinuri sufletul său lasă și moare⁴⁵.

Evoluția rapidă a epidemiei și mai ales apropierea de granițele provinciei determină un ritm tot mai alert în apariția circularelor destinate problemelor antiepidemice. Într-un singur an, 1813—1814 (din noiembrie în noiembrie) s-au emis nu mai puțin de 9, toate înregistrate în proto-coale, citite, recitite, explicate. Fiecare reprezintă o etapă. Conținutul și tonul sunt evident determinate de evoluția epidemiei. Primele, mai ales, încercau să rămână calme, să pregătească populația pentru un șoc. Altele, dimpotrivă, sunt aspre, au un caracter operativ și tonul aproape ultimativ în ceea ce privește obligativitatea respectării măsurilor anunțate. Pedepsele se înăspresc și ele pe măsură ce valul epidemic înainta. Se pot astfel reconstitui ritmurile de propagare ca și direcțiile de așteptare, ariile de manifestare. La sfârșitul lunii noiembrie 1813 aflăm că: „... s-au făcut aceasta înștiințare precum iarăș(i) acuma învecinate a răsăritului părți a împărăției noastre *ciuma* să fie lătit și că ea în multe părți, în Bucovina și Ardealul, așa și în Banatul di la Colimeva(!?), că ea până la Orșova Noao, foarte să apropiază și ne aduce pre noi în mare frică și spaimă...⁴⁶. În primăvara următoare se vorbea deja despre o direcție nouă: „... îndreptata scrisoare a lor dă de știre precum în Servia iară mai vârtos în Bălgrad iară au eșit betejugul ciumii⁴⁷. Aceeași zonă este desemnată și în iulie dar se dau deja mai multe detalii: „... boala a ciumii în Servia noao învecinată așa tare s-au înmulțit și lătit ca la toate satele pre lângă Dunăre până la Smiaderova și de amândouă părțile a Muravei până la Niși au ajuns, mai vârtos la Bălgrad atâta înfricoșat să lățeste ca în toată ziua 30 până la 50 de oameni, morții cei amărâte îi dă⁴⁸. Aceasta, se pare, a fost punctul maxim. În toamnă lucrurile păreau deja mai liniștite. O circulară sesiza o astfel de stare. Ea menționează caracterul endemic pe care-l avea molima în Imperiul Otoman dar și faptul că în apropierea graniței bănățene a izbucnit un focar, în satul Ostrov, unde boala „mai vârtos (...) de iznov s-au arătat...⁴⁹. După această dată nu se mai fac referiri la ciumă dovadă că epidemia se stinsese. Condiția relativ bună în care s-a aflat Banatul, se apreciază, s-a datorat măsurilor severe dar și colaborării populației. După acest val epidemic nu se mai cunoaște un altul în zona la care ne referim. A fost ultimul și cel mai puțin violent care a afectat ținutul dintre Mureș și Dunăre. Lipsa însemnărilor pe cărți referitoare la acest eveniment confirmă același lucru. Succesul s-a datorat unor măsuri anterioare, unele urgente, altele cu caracter permanent dar mai ales stricteții cu care populația, conștientă de pericol, le-a respectat. Autoritățile nu scapă de altfel ocazia de a reveni insistent asupra bunei lor intenții și eficienței măsurilor luate. Referindu-se la faptul că și în 1795—1796 Banatul a scăpat ușor în comparație cu Sremul, îl pune pe seama respectării ordonanțelor. În zona afectată tocmai ignorarea lor a permis extinderea și a determinat consecințe atât de grave: izolarea întregii regiuni, despărțirea celor sănătoși de bolnavii pur și simplu abandonăți, incinerarea întregului inventar mobil. Atitudinea pasivă, în viziunea episcopului de Vârșet, era condamnată. Fatalismul nu se justifică! Este adevărat că prin ciumă Dumnezeu pedepsește o lume păcătoasă dar tot el pune la îndemână și mijloacele de scăpare. Respectând dispozițiile ordonate, populația săvârșea un lucru

plăcut lui Dumnezeu! Invocarea Divinității, în aceste texte, se făcea dintr-o nouă perspectivă ce ține de concepția Luminilor. Biserica ortodoxă își asuma astfel un rol important în vehicularea ideologiei dominante a veacului, participând la modernizarea unei societăți în cea mai mare parte rurale. În aceste circumstanțe, implicarea preoției în lupta cu valurile epidemice apare ca „Sfânta datoria voastră”²⁰. Cunoașterea tuturor dispozițiilor și popularizarea lor era principala sarcină a preoției. Datele cu caracter medical trebuiau aduse la cunoștința populației. Chiar prima circulară despre ciumă se referea, între altele, și la posibilitățile de molipsire care trebuiau bine cunoscute de toată lumea. Ea, boala, nu se ia din „luft“, adică din aer, prin respirație deci, nu prin mâncare și băutură ci numai prin contact cu omul bolnav. Doar cine ajunge în atingere cu el, cu veșmintele și obiectele sale, se expunea. Aglomerările, mai ales în spații mici și închise sunt cu deosebire primejdioase. O misiune decisivă revenea celor de la granițe, ostașilor de cordon, care trebuiau să oprească infiltrările din afară și să respingă tot ce aduc sau oferă călătorii. Ei trebuiau să se ferească de contactul cu cei opriți în lazarete. Pentru tradiționala pastorală de Crăciun nu au mai rămas decât câteva rânduri la sfârșitul circularei din noiembrie 1813 ceea ce reflectă starea de îngrijorare în care s-a redactat. Peste mai puțin de o lună intervenea și comitatul Caraș tot printr-o circulară²¹. Se reluau cele deja știute dar pe un ton mult mai aspru: străinii nu vor fi primiți cu nici un chip chiar dacă dețineau pașaport în regulă. Prezența necunoscuților va fi urgent raportată ierarhic. Dacă s-ar fi întâmplat vreo moarte, decedatul nu va fi înhumat decât cu aprobare. Cauza va fi trecută și în protocolul de stare civilă. Dacă apar la vreun om simptome dubioase, cazul va fi anunțat celor ce știu ce au de făcut mai departe, notaroșului sau ispanului: „Și iară de va fi betiag cu nescai pete roșii sau negre, sau înflăt la grumazi sau într-alt loc, îndată, până nu a muri să iviți la căpetenia cea mai aproape...”²². Colaborarea preoților cu autoritățile laice nu mai avea nevoie de dezlegare de la episcopie. Supunerea la toate poruncile era, acum, de principiu. Circularele trebuiau să treacă mai repede din sat în sat, informația să fie prompt împărtășită populației. În mai se produce o schimbare de atitudine care arată gravitatea situației: pentru delikte legate de molimă s-a introdus pedeapsa cu moartea: „să le faceți cunoscute ca porunca cea prea înaltă, aceia care vor călca-o rânduialele cele așazate despre partea mirenească fără nici o altă inspitire grelei pedepsei cu moartea va fi osândită”²³. Prima circulară, cea din 1813 urma să fie recită la orice prilej. În general atenția trebuia să fie maximă: „Așadar foarte tare și cumplită să poruncește la toată stăpânirea și la păstorii bisericești ca foarte cu ochii deschiși să aibe (...) ca toate poruncile și rânduialele care să fac dila Stăpânire să să păzească ca lumina ochilor...”²⁴. Pedeapsa devenise și ea o chestiune de stare excepțională — împușcarea pe loc, fără judecată! „pe care va afla că trece rânduiala din pușcă va fi în locul acela pușcat”²⁵. În toamnă însă amenințarea cu moartea dispărea din text iar tonul se relaxează. Desigur, odată cu semnalarea cazului de la Ostrov se precizează că anumite măsuri antiepidemice capătă caracter permanent, cum ar fi: oprirea înmormântărilor fără certificat medical care să precizeze expres că nu era vorba de o boală molipsitoare. Orice suspect va fi raportat autorităților! În 1818 se anunța

ridicarea interdicției de întoarcere a celor surprinși de ciumă în afara Banatului sau a celor fugiți în acele împrejurări. Stagiul de carantină era însă obligatoriu²⁶. Este cea din urmă referire la epidemia de ciumă care a alarmat Banatul.

Mari probleme pusesese, în veacul al XVIII-lea variola, „vărsatul negru“. Era cea mai periculoasă boală din cele cu caracter epidemic²⁷ până la descoperirea celui mai eficace mijloc de a o contracara, vaccinul. În Banat a fost introdus la începutul veacului al XIX-lea și constituie un subiect frecvent al circularilor sanitare. Nu a fost ignorat (nu s-a putut!) nici chiar în împrejurările atât de neliniștitoare ale ciumii. Chiar și atunci se găsea prilejul de a reaminti preoților obligația vaccinului de 2 ori pe an și a datoriei de a populariza cu orice ocazie dar mai ales la înmormântarea vreunui răpus de boală sau la botezul nou născuților, efectul său salvator. Din acest document aflăm și dimensiunea prăpădului pe care, în acea vreme, îl făcea variola: „cu adevărat iastă bubatul (vărsatul) mai mult decât o mie într-un an, tocma ca de ciumă mor (...) și mulți după ce să scoală rămân nedepliniți, orbi, surzi, șchiopi sau în toată viața lor neputincioși și bolnavi...“²⁸. În termeni ce amintesc arhicunoscuta formulă a contractului social, se atrăgea atenția asupra răspunderii pe care o au părinții. Împăratul, grijindu-se de aflarea mijloacelor de protecție pe care le-a și pus la dispoziție tuturor, și le-a îndeplinit pe ale sale! „Bunul nostru împărat și al țării tată, încredințat fiind despre acest tămăduitori leac, pentru binele omenesc aflat, tot modrul v-au agonisit, cu care să puteți voi, fiilor voștrii, ajuta. Acuma doară fiind datorința voastră a păzi viața pruncilor“²⁹.

În 1822 se ordona preoților ca în fiecare an să întocmească tabele cu acești copii care urmau să fie vaccinați: „... voi în fieștecarele an făcând tabele copiilor care născuți pe care cu bubele de vaci a-i oltului de lipsă va fi și înșămând în trânsa numele, ziua nașterii, parte și părinții pruncilor, pre aceia atârnătoriului d(omn) fibirău a o trimite să grăbiți...“³⁰. În anul următor se revine asupra utilității vaccinului. Prilejul îl dăduse un caz petrecut la Vârșeț unde ducându-și prea târziu copii la vaccinare, un părinte i-a pierdut: „... aceasta 2 prunci într-o zi iară al 3-lea următoarea zi, prin bubele cele firești, cu prețuire și cu pocăință însă târzii, cu moartea îi văzu răpiți“³¹. În 1826 circularile solicitau preoții să se străduiască în a explica lucrurile astfel încât populația să se prezinte la vaccinare în mod voluntar³². Efectul, se pare, nu a fost tocmai cel scontat pentru că în 1828 s-a mai trimis o lungă circulară plină de insistențe, sfaturi și amenințări. Un model de „pedagogie“ reformistă: „Tot omul are chemarea și hotărârea sa. Unul e stăpânitor, altul supus, unul fărămă pământul, altul să dăprinde cu neguțătoria sau cu meșteșugul, unul e învățători, beamtăr sau judecători, unul apără patria, altul să îndălătnicește întru economie și crește pruncii săi, unii sunt născători iar alții sunt de aceia care numai cu ajutorul născătorilor și cu creșterea din grija născătorilor purcezătoare trăesc și aveți tot. Toată starea are a sa însușită datorință și osăbită deprindere. Alta are de a lucra judecători, alta preotul și învățătorul, alta ceva are de a lucra neguțătoriu, meșterul și lucrătoriul de pământ (dar) tot însul legătuît estă a împlini datorințele părințești“³³. Datoria aceasta este plăcută lui Dumnezeu! Nelipsitul argument biblic a fost invocat și cu acest prilej. Perspectiva din

care se face este însă una ce ține de Lumini: „... însă tot însul după porunca Domnului datori să fie pre pruncii săi a-i hrăni, a-i păstra de pre sănătatea, mergerea înainte și norocirea lor a să sârgui cătră creșterea și luminarea lor toate mijlocirile și puterile sale cu atâta mai mult să întrebuițează cu cât vor putea dânsii chipului și asămănării lui Dumnezeu după care de mai bunul ziditoriul său a lăuda: Și au făcut Dumnezeu pre om, după chipul și asămănarea sa, i-au făcut pre el!“ Numai prin creșterea cea bună face pre om, numai prin creșterea cea bună să mângâie părintele de fiu și fiul vesălește pre părinți numai prin creșterea cea bună!³⁴. Elogiul educației, al luminării ca soluție fundamentală și chiar terminologia folosită în astfel de texte, par inspirate din scrierile unui Naum Petrovici sau Damaschin Bojincă. Omul a fost zidit spre fapte bune de aceea a fost dăruit „cu înțelegere și slobozenie“, prin care se și deosebește de „celelalte viețuitoare“³⁵. În 1829 se realizează un salt important în activitatea antiepidemică prin apelul la autoritatea cuvântului scris. Se difuza atunci prin sate câteva exemplare ale unei cărți „despre olteutul bubelor alcătuite ...“³⁶.

Circularele vor continua să se preocupe de variolă și după această dată iar puseuri epidemice vor mai fi semnalate până către sfârșitul veacului dar conștiința faptului că vaccinul era un mijloc eficient și la îndemâna tuturor devenise, de acum, un fapt comun.

În 1831 s-a ivit o nouă epidemie. De astă dată era vorba despre o boală necunoscută nu doar în Banat ci chiar în Europa, holera. Prin 1815, în India unde ea avea un caracter endemic, s-a constatat o reizbucnire cu tendințe expansive. În anul 1830 era deja în Rusia de unde soldații țariști au adus-o în Polonia. Astfel și-a făcut apariția la fruntariile românești³⁷. În vară documentele o pomenesc ca un fapt concret în ținutul dintre Mureș și Dunăre. Autoritățile par să fie fost luate prin surprindere. Era o boală despre care se cunoșteau foarte puține lucruri. Singur era doar că „din zi în zi lățindu-se în chipul ciumei fără crutare dezrădăcinează niamul cel omenesc“³⁸. Afirmția circularei citate cum că ar cuprinde „sfățuirea (...) prin care ce veți învăța cum să scăpați de boala aceasta“ pare să fi fost mai mult o măsură de liniștire decât o certitudine. Mijloacele invocate aveau un caracter general, valabile pentru orice epidemie: curățenie și hrană consistentă: „Boala aceasta (...) mai cu seamă să lipsește de aceia oameni care în casă și îmbrăcăminte nu păzesc curățenia, care slab să hrănesc și neavând pâne lângă poame, care prin beție sau prin alte îmbuibări slăbesc puterile sale cele trupești (...). Noi prin această arhipăstorească învățătură vă sfățuim ca casăle voastre curate să țineți prin deschiderea ușilor și fereștrilor aer proaspăt înlăuntru să sloboziți. Crăstăveți și cucuruzi crud să nu mâncați ci întotdeauna cu bine hrănitore bucate să întăriți trupurile voastre căci mai bine mijlocire de a scăpa de boală aciasta iaste ținerea trupului în putere...“³⁹. Se mai știa ceea ce se putea constata prin observație directă, adică simptomele: „Sămnele mai de căpetenie prin care poate cunoaște boala holerei sunt aceste următoare: mare durere în cap și în rânză, vomirea și urdinarea deodată, răcirea mânelor și a picioarelor, foarte grea răsuflare și grabnică slăbire a trupului întreg“⁴⁰. Oamenii din sate sesizaseră și singuri toate acestea și le înregistrează ca ceva nemaivăzut, înspăimântător deci memorabil: „La anul 1831 s-au întâmplat un beteșug

și s-au numit colera. Și au murit mulți oameni. Mai mare parte de oameni au murit pe lângă ape: betșugu(l) au fost: durere de cap, zgâncituri, a voma și după 24 ciasuri după aceea muriau. Și mulți au murit de frică! Scris-am în Comloș în 5 august, annu(l) 1831...⁴¹. Cea mai completă fișă medicală s-a făcut însă la Ecica printr-un învățător pensionar: „Tot creștinului în știință și pentru aducerea aminte vrednic lucru iastă aceasta, adecă în anul 1831, în luna lui Iulie 31-lea au început betșugul numit holeră a stăpâni în domnescul sat Ecica și au ținut până la a opta Septembrie foarte cumplit; și avea întâi semnele aeste: mai întâi vomutul, urdinarea afară pe de dinapoi, apoi începea după aceea de) sgârciuri pe la mâni și la picioare și așa trebuia bietul om până la 5 ori 6 ceasuri să tragă din viața aceasta. Alții mai mult chinuiau câte 4 ori 5 zile și apoi atunci își dore(u) Duhul Domnului. Din comunitatea Romanilor au murit 108 de suflete, din co(munitatea) Nemților 28 au răposat. În Ecica 13 mai 1832. Nicolaus Waszilievițs fostul diacon și învățătoriu⁴². Nu este de mirare că mulți au crezut că era de fapt un nou val de ciumă. Așa s-a întâmplat la Beba Veche: „Intru această lună, adecă la anu(l) 1831 întristare cu peale și vaiete era căci pe toți frica îi cuprinsă de acea moarte groaznică adecă de ciumă (...) Ioan Marincu sistematicescul învățătoriu⁴³. Ulterior revine cu precizări: „În anu(l) 1831 au murit oamenii de coleră...⁴⁴.

În luna august 1831 autoritățile erau deja în măsură să popularizeze informații mult mai substanțiale și deci mai utile. Circulara episcopiei de Vârșeț semnalizează punctul maxim al epidemiei: ...boala cea aducătoare de moarte numită colera (...) prin ținutul în părțile noastre cu atată putere s-au lătit cât nu să poate afla doftori de ajuns⁴⁵. Situația era dramatică. În acest context s-a elaborat un fel de cod antiepidemic, „unile Pravili“, cum spunea circulara, pe care preoțimea era îndatoartă „spre întăles a le ceti și a-l(e) învăța“. Se cuprindeau acolo 6 puncte considerate obligatorii pentru oricine dorea să-și salveze viața: curățenia trupului, a veșmintelor, a străzilor. Încăperile trebuiau bine și des aerisite („aerul sau văzduhul curat și uscat în lăcașuri să să țină“), aglomerațiile strict evitate și în nici un caz să nu aducă animale în odăile de locuit, bolnavii să fie izolați. Să se facă cât mai des fumigații și aburirea încăperilor cu oțet fierbinte. Orice slăbire a trupului, a rezistenței sale trebuie evitată. Așadar să-și învelescă bine trupul, să nu doarmă noaptea afară, să nu se culce pe pământ. Alimentația era și ea foarte importantă: „mâncaria dar mai vătors seara să fie fo(a)rte cumpătată. De bucate, mai tare să se feriască. Pâne necoaptă bine, caldă, și din bucatele crude, cu săcară și cu neghine amestecate să nu mănânce, așijderea să nu să mănânce carne neproaspătă și pria grasă, pește proaspăt care în bălți și în râuri necurgătoare lăcuiesc, tot feliu(l) de ciuperci sau bureți și ne-coapte roduri ale poamelor primejdii și crăstăveți cruzi și nemurați, liubenite și pepeni să să ferească, mai pre urmă tot însul de mâncare rea cea proastă a cucuruzului fert sau fript (să se ferească)“. La lucru să nu se plece cu „rânza goală“ și nici nu bea „apă necurată, tulbure și stătătoare“.

Acestea erau măsuri protecționiste în fața valului epidemic dar oamenii mai trebuiau convinși, semn al unui comportament intrat în anormalitate, să-și dea ajutor unul altuia mai ales că numărul doctorilor era

prea mic în raport cu dimensiunile bolii. Ajutorul însă putea să fie acordat, spune circulara, de „tot însul, nefiind dohtor sau felceri“. Pentru aceasta însă trebuia să cunoască bine câteva lucruri. Primul din ele erau tocmai simptomele care sunt descrise în termeni dacă nu mai exacti în orice caz mai sugestivi decât până atunci: „Îndată sămările colerii pre om să vor cunoaște! care sânt: amețala și durerea capului cu grabnică slăbire a puterii lor trupești și sâmturilor, strângerea și colzicirea în groapa inimii, gheața cu răcnirea de vomut a unii apătoasă și albe și mucoasă materie, urdinarea apătoasă împreună cu durerea în pânțele și înfocarea mațului de la șăzut, săte nesuferită, cu mare pohtă a băuturilor răci, răsuflarea cu desă suspinuri, glasul răgușit și moale, răcire(a) mânilor și a picioarelor, cu junghere și cu zgârciuri, față vestejită, ochi afundați și tot mai rar și nesântit baterea inimii sacă, adecă numa unile dintră semnele acestia să vor arăta betiagul îndată în pat încălzit să se culce și bine să se acopere“. Urmău alte câteva îndrumări pentru acordarea asistenței celor bolnavi:

— Să nu se dea bolnavului apă caldă pentru că astfel i-ar provoca spasme și vomitări.

— Să se acopere bine și să se frece trupul cu oțet cald.

— Să se încălzească patul bolnavului și mădularele reci cu cărămizi calde.

— Să se dea cât mai mult ceai de tei și de floare de soc pentru a provoca o transpirație abundentă. În acest scop se descriu și câteva metode pentru a stimula transpirația precum și rețete pentru oprirea vomitatului și diareei.

Se pare că în ciuda „sfătuirilor“ și „tâlcuirilor“, populația nu avea prea mare încredere în doctori și în leacurile lor de vreme ce, în final, circulara insistă tocmai asupra acestui aspect: „Și vă rog ca să nu tăinuți pre betegi(i) voștrii și fără lucrare să nu-i lăsați că dacă cei betegi ai noștrii prin negrijirea și lenevirea voastră vor muri, veți(i) avea a da sama înaintea a tot puternicului Dumnezeu. Deci îndată, cum să bolnăvește vreunul în casa voastră chemați(i) doctorul carele pre cel bolnav în scurtă vreme va vindeca și de moarte îl vor mântui doctori nimica vătămători bolnavilor nu vor da fără numai liacuri tămăsuitoare și folosi-toare (la) boala colerii pre cei mai tari și sănătoși o(a)m(en)i, în 10 sau în 12 cliasuri îl omoară dacă la început nu v-a chema dohtorul întru ajutori...“.

În anul 1836 s-a remarcat un nou puseu care se pare că a fost destul de puternic dacă ar fi să ne luăm după aria, mare, pe acre s-a manifestat. La Comloșul Mare: „Anu(l) 1836, Iulie, au început a doilea coleră și au murit mulți oameni și muieri. Damian Grozescu paroh⁴⁶. La Bazoș s-a notat același eveniment: „... și în 1836 iară și (mai vartos, cât multe case or rămas pustii⁴⁷. Chiar și în zona muntoasă, în Confiniul Militar, mai bine protejat întotdeauna, pe de o parte, dar și cun mai mare coeficient de risc, pe de altă parte, s-a consemnat trecerea acestui secund val de holeră: „La anno 1836 au fost pre alocurea foarte mare și multă moarte, coleră numită, foarte mulți s-au storit de acea boală și moarte groaznică. Ilia Călțun paroh și namesnic⁴⁸.

Veacul al XIX-lea va mai cunoaște și alte epidemii cum a fost de pildă cea din timpul revoluției de la 1848—1849.

O citire atentă a documentelor puse în discuție permite relevarea faptului că problema sanitară era considerată ca una de stat și încă una de maximă importanță. Circularele păstrează, în această privință, un vădit ton autoritar. Finalul lor, rezumă, sub acest aspect, lucrurile invocând șirul de autorități cu răspunderi exacte: „... ascultați și împliniți toate rândueale(le) de la varmegie, de la Magistraturi, de la spahii și de la mai bătrâni(i) locurilor făcute, încredințați fiind că toate poruncile și rândueale(le) acestora pentru binele și folosul nostru să fac, că și ei toți doresc ca să vă facă bine și să fiți sănătoși...“⁴⁴⁹.

Cele trei personaje care sunt introduse acum în circuitul firesc al lumii satului, sau, mai precis, în cotidianul său, ca prezențe lipsite de orice element insolit, doctorul, farmacistul și felcerul, sunt înzestrate nu doar cu știința de a vindeca ci și cu puteri de altă natură. Ei au fost investiți cu competențe ce treceau în domeniul administrativ. În jurul lor, a muncii lor, se creează un început de „birocratie“. Și în acest domeniu hârtiile devin nelipsite, încep să-și arate puterea. Ei eliberează adevărinite și certificate, înregistrează și dau aprobări. Totul, absolut totul, se face în scris, prilej de a participa și în acest fel la schimbarea raportului scris-oralitate în această lume. În cazul unei înhumări premature, adică sub cele 48 de ore impuse de lege, trebuia o justificare medicală care să arate că era vorba de un caz epidemic — „atestat di la felceri să aibă (că altfel) supt mare răspundere va cădea“⁴⁵⁰. Astfel de situații se puteau rezolva doar „cu slobozenia lui în scris“ care apoi „îndată în protocol să-l puneți“⁴⁵¹. În cazul în care pe hotarul satului s-ar fi sesizat un bolnav cu simptome de ciumă sau alte elemente ce ar permite astfel de bănuieli, preotul locului era îndatorat cu „raport la stăpânire“ dar și acela să fie justificat „cu rățiș“⁴⁵². Pentru urmărirea situației privind vaccinarea antivariolică, preoții trebuiau să întocmească evidențe, tabele destul de complexe, inclusiv cu referiri la părinții copilului, așa cum am sesizat deja⁴⁵³. Exemplificările de acest fel pot fi cu ușurință multiplicat! Toate susțin imaginea unei societăți în care primatul interesului pentru sănătatea publică în fața celui personal era deja un bun câștigat. Semnalarea oricărei stări de lucruri dubioase privind domeniul sanitar era impusă prin lege și neglijarea ei se pedepsea cu severitate. Rațiunea de stat nu permitea nici un fel de compromis. Există și o responsabilitate față de societate pe care oamenii trebuiau s-o conștientizeze, să și-o asume. Apelul la medic în situații de boală devine deci o chestiune obligatorie și din perspectivă etică, morală: „sfatul doctorului desăvârșit să împliniți!“⁴⁵⁴ Singurul care poate interveni salvator este medicul! Nu sunt respinse categoric nici rețetele verificate de tradiție dar numai în domeniul alimentar, un anume cod alimentar capabil să mențină rezistența biologică a organismului dar sigură este numai medicația prescrisă de specialist: „totuși liacurile de la apotec, prin iscusit dohtor prescrisă de multe ori sânt mai trebuincioasă, pentru aceia datori iastă tot însul ajutoriul doctorului, de iastă îndămână, timpuriu a căuta. Cei ce odată să vor însănoțoșa până când deplin tăria trupului nu vor dobândi, regulele sus prescrisă foarte bine să păzească căci betejugul acesta să poate a doară, încă cu mai mare sălbăticie, (a) să întoarce“⁴⁵⁵. Neîncrederea, evitarea cu bună știință a specialistului era încă, se pare, o chestiune frecventă. Ea poate avea însă efecte tragice

și firești muștrări de conștiință, adeseori tardive: „și pentru aceia păcătuiesc de moarte înaintea lui Dumnezeu, tatăl, muma și cel mai bătrân din casă dacă vor gândi că dohtorul nu poate ajuta și pentru aceia nu-l chiamă...“⁵⁶.

De fapt circularele sesizau și se străduiau să consolideze o schimbare a atitudinii față de trupul omenesc. Era momentul în care translația de la conceptul medieval care-l socotea o temniță a sufletului — deci demn de dispreț — la cel modern, se apropiase de final. Această înnoire se făcea, lucru demn de subliniat, cu participarea bisericii însăși prinsă în desfășurările ce o duceau spre modernizare. Nu doar sufletul ci și trupul, potrivit acestei concepții, era demn de respect! Așadar se putea vorbi, pe înțeles, de acum, lumii rurale din Banat nu numai de „cea sufletească mântuire“ ci și „de trupiasca sănătate a noastră“⁵⁷. De aici și frecvența reluare a problemei alimentației, a modului de a se hrăni, a codului alimentar propriu unei epoci în curs de modernizare dar și a problemei igienei locuințelor. De aici și pasul decisiv pe care-l săvârșește biserica de a prezenta postul, în anumite împrejurări, ca un „exces“ și nu ca un păcat fără iertare. Firește, suspendarea postului în vreme de epidemii se practica încă din Evul Mediu, în Răsărit și în Apus deopotrivă dar circularele aduc argumente care nu sunt pornite numai din convingere creștinească ci și dintr-un raționalism, un criticism propriu Luminiilor care nu poate fi cu desăvârșire camuflat: „... fiindcă biserica noastră foarte aspre posturi ne impune, care posturi trupul omenesc slăbesc și la neputință aduc. Pentru aceia noi, cu puterea pravoslavniciei bisericii noastre, pre voi toți iubiților creștini vă dezlegăm și vă îngăduim ca slobod și fără de nici o frică, până când boala aceasta nu va înceta, în zile de post, bucate de slastă sau de fructuri a mânca să puteți...“⁵⁸. Definiția pe care una din circulare o dă variolei poate fi, sub acest unghi de vedere concludentă: „... așa fel de firească rotate (pe) care omul cu puterea minții sale poate să o împiedece, este și bubatul“⁵⁹.

De altminteri și în acest domeniu, în cel sanitar deci, totul se rezumă în ultimă instanță la impunerea „bunelor năravuri“. Frecvența termenului este, în sine lămuritoare: într-o circulară de numai o filă el este utilizat de 3 ori!⁶⁰ Totul, dar totul, trebuia trecut prin „dreapta judecare“⁶¹. Acestea i se opun „prejudecățile“ de care oamenii (...) mai vârtos cei proști (...) cuprinși sânt...“⁶². Calea modernizării este calea spre un continent guvernat de rațiune: „... și norodul nostru urmând altor luminate noroade...“⁶³. Exemplul acestora este demn de a fi urmat, devine un argument în sine, valabil pentru lumea rurală bănățeană: „Însă prea milostivul al nostru monarh și al patriei părinte purtând de noi grija cea părintească mântuitoarea aceasta mijlocire, adecă bubatului de vacă care prestă toată Europa s-au de la singur Dumnezeu dată mijlocire răsfirată și întrebuițată au introdus iscusința, oamenii întru învățătură înainte au pășit și laudă lui Dumnezeu, norocită urmări la familiile cele luminate cu mare sărguință să țin...“⁶⁴.

Circularele la care am făcut apel permit distingerea unei etape de organizare a unui serviciu social, a unui sistem sanitar dar, dincolo de concretul lucrurilor, o etapă de (sau în) modernizare pur și simplu. Limbajul semnalează și el înnoiri. Expresia „boală lipicioasă“ lasă locul ce-

lei de „boală epidemicească“ sau, pentru „vaccinare“, termenul de „ol-tuire“ este înlocuit cu cel de „oculație“ etc.

Pe de altă parte descrierea simptomelor — semn de evoluție a lim-bajului în general — este atât de exactă încât probabil că medicina mo-dernă ar avea destul de puține lucruri de adăugat.

Noile vremuri își arată semnele chiar în secvențe ce țin de o pro-blemă esențială a existenței umane. Nu se putea, și nici nu se dorea, în împrejurările date, evitarea problemei morții. Ea nu este însă înțe-leasă ca un final neapărat tragic. Omul trebuie chiar să fie conștient în acel moment în definitiv fiisc, natural. El trebuie să aibe posibilita-tea căinței în fața lui Dumnezeu dar și împăcarea, liniștea dată de faptul că lasă în urmă o familie unită. Așadar moartea rămâne un act public dar circumscris spațiului mai restrâns al familiei. Nu este încă discretă, strict personală dar nici nu mai oferă un spectacol. Muribundul nu mai este un actor într-o reprezentație tragică, publică⁶⁵ Circularele semna-lează o depășire, o trecere spre un „nou stil de a muri“⁶⁶, care și el se include Secolului Luminilor. „Spune acuma — se adresează un text elaborat în cancelaria episcopiei de la Vârșeț ascultătorului aflat în in-cinta bisericii — au doară nu ar fi ție moartea ca o dulce adormire când iubiții fii tăi în cinstă și în bună stare crescuți, deschiliniți, înaintea stă-pânirii și în toate locurile norocoși, patul morții tale ar înconjura și cucernică faptă fac, binecuvântarea cea mai de pre urmă de la tine a primi și când tu a-i vedea că cu adevărat în inima și sufletul lor numele și făptuirea ta cea părintească afund a-i sădit și așa pomenire după tine ai lăsat care ei în rugăciune din inimă fierbinte, purcezătoare o vor înălța și cu cernite lacrimi fiești prestă mormântul tău vor revârsa, cred cu adevărat că tot părintele dorește așa viață și a viețoo sfârșit (a) avea“⁶⁷.

De fapt în toate acestea cel ce murea era însuși Evul Mediu.

NOTE

- 1 *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, București, 1955; *Din istoria medicinei românești și universale*, București, 1962; *Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural*, București, 1973; N. Vătămanu, Gh. Brătescu, *O istorie a medicinei*, Bucu-reșt, 1975; *Din tradițiile medicinei și ale educației sanitare*, București, 1978; C. I. Bercuș, *Pagini din trecutul medicinei românești*, București, 1981; *Momente din trecutul medicinei*, București, 1983; *Apărarea sănătății ieri și azi*, București, 1984.
- 2 *Protocolul de Circulare al parohiei ortodoxe române Gârliște*, circulara din 22 ianuarie 1812. În continuare nu vom mai cita decât data emiterii circularelor întrucât toate se păstrează în același protocol din aceeași parohie.
- 3 *Ibidem*.
- 4 Circulara din 25 noiembrie 1813.
- 5 *Ibidem*.
- 6 *Ibidem*.
- 7 *Ibidem*.
- 8 *Ibidem*.
- 9 Circulara din 8 aprilie 1815.
- 10 *Ibidem*.

- 11 *Ibidem.*
- 12 *Ibidem.*
- 13 Circulara din 18 noiembrie 1812.
- 14 Este cazul circularelor din 12 august 1813, 10 octombrie 1827, 17 octombrie 1828, 15 septembrie 1829.
- 15 Circulara din 25 noiembrie 1813.
- 16 *Ibidem.*
- 17 Circulara din 14 mai 1814.
- 18 Circulara din 25 iulie 1814.
- 19 Circulara din 25 iulie 1814.
- 20 Circulara din 24 noiembrie 1813.
- 21 Circulara din 10 decembrie 1813.
- 22 *Ibidem.*
- 23 Circulara din 14 mai 1814.
- 24 Circulara din 25 iulie 1814.
- 25 *Ibidem.*
- 26 Circulara din 10 septembrie 1818.
- 27 G. Brătescu, M. Lucian, *Epidemiile de-a lungul timpurilor*, București, 1968, p. 59.
- 28 Circulara din 22 mai 1814.
- 29 *Ibidem.*
- 30 Circulara din 11 august 1822.
- 31 Circulara din 13 martie 1823.
- 32 Circulara din 27 iulie 1826.
- 33 Circulara din 16 mai 1828.
- 34 *Ibidem.*
- 35 *Ibidem.*
- 36 Circulara din 22 iulie 1829.
- 37 G. Brătescu, M. Lucian, *Op. cit.*, p. 68.
- 38 Circulara din 18 iulie 1831.
- 39 *Ibidem.*
- 40 *Ibidem.*
- 41 Însemnare pe *Mineitul lunii decembrie*, Buda, 1805. Apud Gh. Cotoșman, *Din trecutul Bănățului*, III, Timișoara, 1934, p. 350.
- 42 Însemnare pe *Protocolul răposaiilor din Iachind*. Apud I. D. Suciu, *Noi precizări în legătură cu colonizările din Banat în secolul XVIII*, în „*Revista Istorică Română*”, XI—XII, (1941—1942), p. 386.
- 43 Însemnare pe *Mineitul lunii aprilie*, Buda, 1804, exemplarul de la Beba Veche, D.J.C.V. Timiș, Inv. 104. Cf. I. B. Mureșianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985, p. 130.
- 44 *Ibidem.*
- 45 Circulara din 25 august 1831.
- 46 Însemnare pe *Cazanii*, București, 1742, exemplarul de la Comloșul Mare. Apud Gh. Cotoșman, *Op. cit.*, p. 333.
- 47 Însemnare pe *Mineitul lunii decembrie*, Buda, 1805, exemplarul de la Bazoș. D.J.C.V. Timiș, Inv. 123. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 127.
- 48 Însemnare pe *Cazanii*, București, 1768, exemplarul de la Lăpușnicel. D.J.C.V. Timiș, Inv. 19768. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 202.
- 49 Circulara din 25 august 1831.
- 50 Circulara din 18 noiembrie 1812.
- 51 Circulara din 10 decembrie 1813.
- 52 Circulara din 25 iulie 1814.
- 53 Circulara din 11 august 1822.
- 54 Circulara din 16 mai 1820.
- 55 Circulara din 25 august 1831.
- 56 *Ibidem.*
- 57 Circulara din 18 iulie 1831.
- 58 *Ibidem.*
- 59 Circulara din 16 mai 1828.
- 60 Circulara din 31 martie 1813.
- 61 Circulara din 22 ianuarie 1812.
- 62 Circulara din 27 iulie 1826.
- 63 Circulara din 22 ianuarie 1812.

64 Circulara din 16 mai 1828.

65 P. Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, I, București, 1986, p. 227.

66 *Ibidem*.

67 Circulara din 16 mai 1828.

EPIDEMICS AND MENTALITY IN BANAT DURING THE ENLIGHTENMENT

(Rezumat)

An approach of the epidemics from the point of view of the history of mentality hasn't been done yet. This is what this article tries to investigate limiting the research to the province of Banat in the first three decades of the XIX-th century. The documentary basis of this article consists of orders transmitted to the population through the agency of the Orthodox Church and of written inscriptions found in old books. The orders were written in due form according to the point view of a rural orthodox population strongly attached to traditions. Thus they offer a valuable source of information for the researchers of the history of mentality. A series of significant changes has been noticed, such as the attitude towards the human body, which was no longer considered as a prison for the soul and consequently despised. On the contrary the body was as important as the mind. The means of healing during an epidemic were of a divine origin. The doctor and his assistant, the chemist were very respectful and authoritative persons. They delivered certificates, sanctioned, justified, confirmed or invalidated. Everything was written now, a specific „bureaucracy“ developed. It was true that mental clichés persisted, they couldn't be so easily surpassed. Most of the orders were concerned with the interdiction of kissing the corpse when the relative were taking leave before the burial, or with the necessity of burying the dead within a shorter period than 48 hours. The symptoms of plague were well-known and popularized insistently among the inhabitants. Modern medicine has but little to add. New notions such as emergency assistance, civic voluntariate and medical recipes became familiar.

But the question of death couldn't be avoided. It was the time to change the way funerals were celebrated. Death was no longer a spectacle, the burial was public but restricted to the family circle.

The language had an important significance. New and specific terms describing epidemics were introduced, replacing the medieval ones. Diseases were no longer considered a divine curse.

To support this affirmation we have often appealed to documents unknown so far.

DESPRE PREOCUPĂRILE NUMISMATICE ALE CRONICARULUI NICOLAE STOICA DE HAȚEG

DANA BALĂNESCU

La comemorarea a 160 de ani de la moartea lui Nicolae Stoica de Hațeg (1751—1833) se cuvine să ne oprim asupra unei laturi mai puțin cercetate din complexa activitate a cronicarului: anume preocupările de numismatică, ilustrate atât în lucrările sale cât și în redactarea unui catalog al propriei sale colecții de monede.

Căci, așa cum remarca Damaschin Mioc, cărturarul bănățean a adunat și a păstrat tot ceea ce putea aminti trecutul „Țării Banatului”: monumente, statui, inscripții, documente și mai ales monede, în parte achiziționându-le sau coletându-le din săpăturile efectuate în zona Băile Herculane-Mehadia¹.

Despre colecția sa de numismatică vorbesc atât mărturiile contemporanilor săi, cât și propriile sale mențiuni. Astfel, Damaschin Bojincă în lucrarea sa *Anticele Romanilor*, tomul II, descrie vizita pe care a efectuat-o în anul 1830 la Mehadia, cu care prilej menționează colecția de monede a protopopului Stoica de Hațeg². Pe de altă parte, însuși protopopul scrie în *Cronica Mehadiiei* că „1813 — am dăruit Muzeului Național din Pesta 24 de bucăți monede romane, grecești și maghiare³. De asemenea, cronicarul redactează în anul 1831 un catalog al monedelor în limba germană, cuprinzând 117 tipuri monetare, catalog pe care îl trimite mitropolitului din Carlovăț⁴.

Dincolo însă de pasiunea sa de colecționar, putem distinge la Nicolae Stoica de Hațeg preocupări propriu-zise de numismatică, asupra cărora vom insista în cele ce urmează.

Apelând deseori în ambele sale lucrări la argumentele de ordin numismatic, cronicarul dovedește importanța pe care o acorda acestei științe auxiliare, fiind în acest sens un deschizător de drumuri în cercetarea istorică interdisciplinară.

În primul rând, se detașează din opera sa informațiile despre monedele descoperite în zona Băile Herculane — Mehadia. Astfel, în *Cronica Banatului* este menționată descoperirea monedelor „conzuluior Romei Vechi”⁵, scoase la iveală cu ocazia săpăturilor la fundația bisericii din Băile Herculane. Aceste monede romane republicane, ca și informația despre ele, s-au pierdut însă cu vremea, deoarece, începând cu secolul al XX-lea, această localitate nu mai este înscrisă în literatura de specialitate cu descoperiri de acest gen. De asemenea, în *Cronica Mehadiiei* sunt pomenite tipuri de monede romane republicane și imperiale, maghiare, poloneze și turcești, toate depistate în perimetrul localității Mehadia⁶.

Mai mult decât atât, cronicarul bănățean încearcă să schițeze câteva comentarii numismatice. Astfel, nu de puține ori descrie și chiar descrie

frează monedele romane, cu observația că atunci când se referă la monedele emise de Valens, de pildă PMS nu înseamnă *pontifex maximus* S, ci Provincia Moesia Superior⁷. Pe de altă parte, Stoica de Hațeg confundă cele două tipuri monetare de emisiuni coloniale: Colonia Viminacium (bătute în colonia eponimă) și Provincia Dacia (atelier încă necunoscut). Apoi, cronicarul descrie detaliat monedele emise de Iulia, confundând-o pe Iulia Domna, a doua soție a lui Septimius Severus, cu Iulia Maesa, de fapt sora primei împărătese și conchide, pe baza unor elemente din legendă, descifrate eronat, că ea a fost „creștină și rumână”⁸.

În *Cronica Mehadiiei*, Nicolae Stoica de Hațeg menționează majoritatea emisiunilor aparținând dinastiilor Iulio-Claudice, Flavia, Antonini, ale consulilor Republicii (Norbanus, Balbus, Caesar), descriind chiar o monedă mai rară „a regelui Numa”⁹. Cronicarul reușește să distingă emisiunile imperiale de cele coloniale (locale), deoarece în ambele lucrări el menționează monedele grecești ale lui Philip Arabul: „*bani grecești, latinești are*”¹⁰ sau că Severus Alexander sau Gordianus „*are monede grecești*”¹¹. Evident că Stoica de Hațeg se referea la monedele bătute de orașele și coloniile grecești, care erau piese din bronz, cu legenda în limba greacă.

Cărturarul bănățean atrage atenția și asupra monedelor tracice (probabil dacice), amintind chiar despre imitațiile-falsuri (*spottmünzen*) după monedele lui Caesar și Agrippa¹². Semnalarea acestei categorii monetare trebuie reținută, deoarece problema imitațiilor monetare dacice continuă să preocupe cercetarea numismatică actuală¹³. În legătură cu monedele tracice, cronicarul pomenește și „*monedele regelui ardelean Kosol*”, fiind vorba probabil de regele dac Koson-Cotiso, ale cărui monede de aur constituie încă o problemă controversată a numismaticii¹⁴.

Nicolae Stoica de Hațeg a utilizat deseori mărturiile numismatice pentru argumentarea unor teorii istorice, ca de pildă stăpânirea Mehadiiei de către romani înainte de războaiele cu Traian¹⁵, bazându-se doar pe câteva corelații forțate între legenda de pe monede și diferite denumiri toponimice. De fapt, cronicarul nu a reușit să explice prezența monedelor romane prin fenomenul de penetrație a acestora pe teritoriul Daciei cu mult înainte de cucerirea și transformarea ei în provincie a Imperiului.

Deși cronicarul nu izbutește să ocolească unele greșeli în citirea legendei sau anumite confuzii repetate între reprezentările iconografice: *Vesta*, *Pax*, *Aeternitas* cu numele împărăteselor, totuși el interpretează destul de corect semnificația unor emisiuni monetare, ca de pildă monedele Severilor, mai precis ale celor doi fii ai lui Septimius Severus: Marcus Antonius (Caracalla) și Geta¹⁶.

Nu trebuie însă să uităm stadiul cercetării numismatice din epoca în care a trăit și a activat protopopul din Mehadia. Căci veacul al XVIII-lea a stat sub semnul erudiților elvețieni André Morell, Ezechel Spanheim, a francezilor Vaillant, Patin și Pellerin sau a călugărului raguzin Bandun, toți posesori ai unor bogate colecții și cabinete numismatice, ori membrii ai Academiei de Inscricțiuni și Medalii¹⁷. Iar sfârșitul acestui secol și începutul celui următor au însemnat un mare progres prin acti-

vitatea lui Joseph Hilarius Eckhel, considerat „părintele numismaticii“ și a lui Th. E. Mionnet¹⁸.

În țările române, Nicolae Stoica de Hațeg a avut ca precursori pe cronicarii moldoveni și munteni, și în special pe Dimitrie Cantemir, care au utilizat monedele în argumentarea ideii de romanitate și continuitate a românilor¹⁹. Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost constituite colecțiile marelui ban Mihalache Sturdza Ghica sau a lui Dimitrie Sturdza și a colegiului Sf. Sava, iar în 1864 se întemeiază Muzeul Național de Antichități²⁰, ale cărui colecții s-au bazat și pe generoase donații de monede. În Transilvania, cărturarul din Mehadia s-a înscris pe linia unor învățați ca Georg Kraus, Damaschin Bojincă și mai cu seamă a lui Michael Pop de Szathmáry și Daniel Lészay²¹.

Ar fi fost interesant de urmărit sursele bibliografice de specialitate existente în biblioteca cronicarului,²² dar probabil că în cuprinsul lucrărilor de istorie universală pe care le deținea, Nicolae Stoica a beneficiat și de observații numismatice cu caracter general.

Considerat de editorii operei sale *probabil cel dintâi numismat, arheolog și epigrafist român*²³, Nicolae Stoica de Hațeg este, desigur, primul numismat din Banat.

NOTE

- * Prezentul articol a fost prezentat sub forma unei comunicări la al IV-lea Simpozion Național de Numismatică, Botoșani, mai, 1987.
- 1 D. Mioc, *Studiu introductiv* la Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului* (în continuare *Cronica Banatului*), ediția a II-a revăzută (îngrijită de Damaschin Mioc), Ed. Facla, Timișoara, 1981, p. 12.
- 2 *Ibidem*, p. 13 și nota 25.
- 3 *Ibidem*, nota 27; Despre activitatea numismatică a lui Stoica de Hațeg, vezi și A. H. Golimas, C. C. Gheorghe, *Bibliografie numismatică românească*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 27—28.
- 4 *Cronica Banatului*, introducere, nota 27. Manuscrisul catalogului, aflat în prezent în Arhiva Mitropoliei din Sremski-Karlovic (Iugoslavia) a fost publicat în Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*, ediție întocmită de D. Mioc și C. Feneșan, Ed. Facla, Timișoara, 1984, p. 175—194. La îndemnul regretatului cercetător Damaschin Mioc, căruia îi rămânem recunoscătoare pentru îndrumările primite, am identificat monedele din lista cronicarului, utilizând cataloagele moderne. Structura și comentariul colecției sale sunt prezentate detaliat în articolul nostru: *Izvoarele numismatice în opera cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg* (I), predat la BSNR, LXXX (sub tipar).
- 5 *Cronica Banatului*, p. 83, f. 22.
- 6 Nicolae Stoica de Hațeg, *Mehadier Chronik* (mai departe *Mehadier Chronik*), ediție îngrijită de D. Mioc și A. Ambruster, Ed. Kriterion, București, 1980, p. 62, f. 11.
- 7 *Cronica Banatului*, p. 90, f. 27. De fapt, nu se cunosc emisiuni de acest tip aparținând lui Valens, confundat probabil cu Valens Hostilianus, fiul lui Traianus Decius, care în anul 250 a primit titlul de *Caesar*. Despre emisiunile *Colonia Viminacium* și *Provincia Dacia*, vezi B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898; I. Winkler, în SC, VII, 1965, p. 225—234; *Idem*, în SCN, IV, 1971, p. 145—160.
- 8 *Cronica Banatului*, p. 117, f. 25.
- 9 *Mehadier Chronik*, p. 59. Moneda de argint atribuită regelui Numa Pompilius, figurează și în catalogul lui Stoica (*Scrieri*, p. 188, poziția 4). Fiind însoțită de o descriere foarte clară, cu legenda de pe revers, am reușit să ne dăm seama că este vorba, de fapt, despre un denar republican, L. Pomponius Molo, emis probabil în 97 î.e.n. (după Crawford).

- 10 *Cronica Banatului*, p. 87, f. 244.
- 11 *Mehadier Chronik*, p. 60, f. 10.
- 12 *Ibidem*, p. 59, f. 9.
- 13 În această privință, vezi N. Lupu, în *JNG*, 17, 1967, p. 102—121; B. Mitrea în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Ed. Academiei, București, 1968, p. 53—63; M. Chițescu, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 204—258; *Idem*, în *SCN*, VI, 1976, p. 209—219; Gh. Poenaru-Bordea, C. Știrbu, în *SCN*, V, 1975, p. 265—268; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei, București, 1973, p. 345—352.
- 14 Pentru această problemă, vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 353—361 (cu bibliografia completă).
- 15 *Mehadier Chronik*, p. 60, f. 9.
- 16 *Ibidem*, p. 61, f. 10.
- 17 Al. I. Odobescu, *Istoria Archeologiei. I. Antichitatea. Renașterea*, Ed. Științifică, București, 1961, ediție îngrijită de D. Tudor, p. 302, 308.
- 18 A. H. Golimas, C. C. Gheorghe, *op. cit.*, p. 25—26.
- 19 *Ibidem*, p. 12—13.
- 20 Cf. I. Andrieșcu, în *BSNR*, 81—82/I, 1933—1934, p. 18—20; C. Moisil, în *BSNR*, 92—93, 1944—1947, p. 3.
- 21 I. Winkler, în *SCN*, III, 1970, p. 433—447 și 451—462. De fapt, pasiunea de-a colecționa monede, ori de-a întemeia cabinete numismatice era integrată spiritului vremii, mai ales pentru secolul luminilor, așa cum remarca O. Dudău, menționând activitatea lui Samuel Bruckenthal (în afiș-pliant *Medalia Casei de Habsburg*, Sibiu, 1992).
- 22 D. Cioloca, în *Altarul Banatului*, III, 1945, p. 346—354; D. Mioc, *Introducere la Cronica Banatului*, p. 14, 35; N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986, p. 193.
- 23 D. Mioc, *Introducere la Cronica Banatului*, p. 13. De altminteri, socotim că Nicolae Stoica de Hațeg a intenționat să facă mai degrabă educație națională, scrierile sale având un caracter larg, popularizator, așa cum arăta N. Bocșan referindu-se la Damaschin Bojincă (cf. N. Bocșanu, în *Banatica*, I, 1971, p. 297—298). Același cercetător îl încadrează pe cronicarul din Mehadia în generația de iosefiniști, demonstrând că Stoica de Hațeg a fost un „Aufklärer”, cu un nivel intelectual mediu, dar, care în același timp, a inaugurat manifestările iluministe din Banat și a anticipat istoriografia iluministă din aceeași provincie istorică (cf. N. Bocșan, *Contribuții...*, p. 178, 278).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Banatica	— Banatica, Reșița.
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Române, București.
JNG	— Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschivhte, München.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamț.
SC	— Studii Clasice, București.
SCIV	— Studii și cercetări de istorie veche, București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București.

ABOUT NUMISMATIC CONCERNINGS OF THE CHRONICLER NICOLAE STOICA DE HAȚEG

(Summary)

Commemorating 160 years from Nicolae Stoica's death (1751—1833), one ought to retain a less researched side of this chronicler's complex activity*.

Appealing often at numismatic reasons in his chronicles, the chronicler proves the importance he grants to this auxilliary science, thus being a pioneer in the interdisciplinary hystorical research^{1, 23}.

First of all, the information about the coins discovered in the region Mehadia-Băile Herculane⁵⁻⁶ stands out. More than that, the chronicler tries to outline some general numismatic comments, sometimes using them into motivations of hystorical problems^{9, 15}.

Concerning the catalogue written by Nicolae Stoica²⁻³, this one contains some valuable pieces, both from numismatic point of view and of the zone repertory⁴, proving the identification efforts, many times correct, the synthetical drawing up of the coins listed by the chronicler himself.

Regarding this matter, the author presents the stage of numismatic research in the corresponding epoch, both on the national level²⁰⁻²¹ and on the European one¹⁷⁻¹⁸, estimating that Nicolae Stoica de Hațeg is the first numismatist from Banat.

(Translation by MANUELA BĂLĂNESCU-OBĂDAU)

DIN ISTORIA RAPORTURILOR SUD-EST EUROPENE.
MISIUNILE I. A. CANTACUZINO (1867),
T. A. VĂCĂRESCU (1872) ȘI A. STURDZA (1874)
ÎN MUNTENEGRU

MIODRAG MILIN

În contextul tematicii propuse se individualizează din rutina cotidianului politico-diplomatic, prin notă specifică, particulară, raporturile româno—muntenegrene.

Mai concret, substanța acestora se reflectă destul de pregnant în conținutul misiunilor diplomatice românești la Curtea muntenegreană, în a doua jumătate a deceniului al 7-lea și în prima jumătate a deceniului al 8-lea al secolului trecut.

Din câte se cunoaște, un prim contact româno—muntenegrean s-a realizat în luna martie 1867, când emisarul român I. A. Cantacuzino (agent în acea vreme la Belgrad) a efectuat o vizită principelui Nikola (Nicolae) Petrović la Cetinje¹.

Sosit la 15/27 martie 1867 la Kotor (Cattaro), emisarul român a fost întâmpinat de Stanko Radonić, vărul și aghiotantul principelui muntenegrean Nicolae, însoțit de o escortă a gărzii. După o călătorie de șase ore călare, au ajuns la Cetinje, fiind primit fără întârziere de principe, căruia i-a înmănat o scrisoare a domnitorului Carol. Șeful statului sârb (muntenegrean) și-a exprimat fericirea de a putea constata stabilirea unui început al relațiilor dintre țara sa și România. Au fost abordate probleme de strictă actualitate, constatându-se situația nou creată prin recentele concesiuni din partea Imperiului otoman către Serbia (au fost predate sârbilor șapte orașe fortificate, inclusiv cetatea Belgradului); emisarul român a putut observa satisfacția muntenegrenilor și devotamentul lor în promovarea aspirațiilor naționale sârbești. Își permitea chiar o constatare legată de misiunea sa în țările slave ale Peninsulei Balcanice; aprecia că România în acel moment deținea primul rang între țările balcanice prin înzestrarea materială și prestigiul moral; dar că ea risca, datorită pasivității politice, să piardă această preponderență în lupta comună pentru dobândirea independenței. Cât de curând, ea ar putea fi depășită de aspirațiile reunite ale slavilor și grecilor. Agentul diplomatic aprecia ca o datorie a României, de a fi merou în fruntea mișcării de emancipare politică de sub turci, pentru a-și exercita influența și prestigiul asupra celorlalte popoare balcanice.

În cinstea trimisului României s-a ținut un dineu oficial la care au luat parte notabilitățile țării precum și membrii familiei princiere. Nicolae a închinat pentru consolidarea legăturilor dintre România și Muntenegru, prosperitatea ambelor țări și în sănătatea principelui Carol. Mulțumind, agentul român își exprima convingerea că prezența sa constituia

un gaj al sentimentelor de simpatie și prietenie ale poporului român, toastând, la rândul-i, în sănătatea principelui Nicolae și a principesei Milena. La despărțire, principele muntenegrean l-a însărcinat pe solul țării noastre să transmită sentimentele sale de prietenie și devoțiune către principele Carol, înmânându-i o scrisoare autografă. Totodată, principele a înștiințat că va trimite cât de curând o deputațiune pe lângă suveranul României.

Această primă vizită în Muntenegru s-a încheiat la 18/30 martie 1867, cu rezultate dintre cele mai favorabile, primirea rezervată emisarului României fiind apreciată „aussi chaleureux et aussi intime que possible”.²

Raportul, care relata ecourile soliei românești în Muntenegru, informează totodată despre ceremonialul de la 6/18 aprilie 1867 al predării fortăreței Belgradului autorităților sârbești.³ Acest act s-a desfășurat în fața unei mulțimi imense, a armatei, precum și a întregului corp consular acreditat în capitala Serbiei. În urma ceremoniei, încununată prin înălțarea drapelului sârbesc alături de cel otoman pe zidurile cetății, cneazul Mihail Obrenović a primit la palat felicitările reprezentantului corpului consular și pe cele separate ale agentului diplomatic al României. La 24 aprilie/6 mai 1867, ultimele trupe otomane au evacuat fortăreața Belgradului, fiind dirijate spre insula Ada-Kaleh.⁴

Cneazul Mihail, care nu a reușit să câștige adeziunea declarată a României la planurile sale vizând emanciparea politică a Peninsulei Balcanice, și-a difuzat ideile indirect, prin solia muntenegreanului Stanko Radonić. La acea dată Muntenegru promovă ideile politicii sârbești, familia princiară fiind dispusă chiar să renunțe la înalta demnitate, dacă se întrevedea pe această cale restabilirea regatului Serbiei.⁵

La 13/25 mai 1867, agentul nostru informa despre sosirea la Belgrad a lui Stanko Radonić, care se îndrepta spre București purtând suprema distincție națională pentru domnitorul Carol, în speranța că se va ajunge la idei „d'une brillante réciprocité”.⁶

Faptul era pomenit și în scrisoarea principelui Nicolae către Carol, înmănată domnitorului la 1/13 iunie. Decorându-l, prin intermediul trimisului său personal, cu ordinul Danilo I, principele Nicolae își exprima simpatiile pentru suveranul român, rugându-l să primească această distincție „comme un gage de la concorde qui doit exister entre les princes de l'Orient pour atteindre le but qui leur est assigné”.⁷ Principele Carol, mai reținut, însă amabil, a răspuns că, purtând această decorație, își va reaminti totdeauna cu plăcere de amicitia principelui Nicolae, fiind fericit să poată strânge și mai mult legăturile între cele două țări. La cina de la palat în onoarea lui Stanko Radonić, toastul domnitorului amintește admirația sa „pentru brava națiune muntenegreană” și față de persoana principelui,⁸ fără însă a menționa vreun cuvânt despre eventuala înaltă datorie comună a celor trei principii din țările sud-est europene subordonate încă Semilunei.

Entitate statală distinctă, Muntenegru reprezenta un adevărat barometru al premiselor și tendințelor politice vizând implicarea slavilor sudici și, mai larg, a Peninsulei Balcanice. Exponenți activi ai năzuințelor renașterii sârbe, muntenegrenii, prin conduita dovedită, probează în forma cea mai pură imperativul sârbesc al momentului. Popor energic,

respirând viguroasele tradiții democratice ale clanului, ei se dovedeau mai lesne dispuși spre acțiune chiar decât frații lor din Serbia; căci aceasta traversa momentul de primenire, asimilând abecedarul constituționalismului modern, cu inevitabilele tendințe divergente, care au imprimat o nouă aspirație mentală dominantă, de nuanță liberal-burgheză. De aceea, rarele însă fructuoasele contacte româno—muntenegre trebuie considerate drept elocvente mărturii ale gradului de apropiere româno—sârbă în epocă. Acreditarea agentului Serbiei la București, C. Cukić, a prilejuit adresa oficială a domnitorului Carol către regenții de la Belgrad (18/30 noiembrie 1869).⁹ Totodată s-a trimis o adresă cu conținut similar și la Cetinje,¹⁰ fapt ce dovedește că și în accepțiunea conducerii de la București relațiile cu Muntenegrul deveneau de o importanță similară celor promovate față de cnezatul Serbiei.

Dacă în contactele româno—sârbe limbajul folosit avea, mai întotdeauna, un caracter convențional, de cancelarie, în raporturile cu Muntenegrul documentele consemnează un ton mai personal și un grad de intimitate între conducătorii celor două state. Se păstrează cu grijă scrisoarea „bunului frate“, a principelui Nicolae Petrović, în care sunt exprimate urările sale cele mai cordiale, prilejuite de căsătoria principelui Carol cu principesa Elisabeta de Wied.¹¹ Nicolae se va grăbi apoi să împărtășească și bucuria perechii domnitoare românești, ocazionată de nașterea principesei Maria.¹²

Alăturat urărilor de acest gen, conducătorul muntenegrenilor ținea să pomenească dorința arzătoare „de a vedea consolidându-se legăturile ce unesc cele două țări“ și intenția sa de a le întări în toate împrejurările.¹³

După asemenea declarații de amicitie, atmosfera de entuziasm în care s-a derulat vizita diplomatului român T. C. Văcărescu la Cetinje nu mai trebuie să surprindă; o presupunea convingător întreaga ambianță.

Luând cunoștință de scrisoarea autografă a domnitorului său către principele muntenegrean Nicolae, deodată cu instrucțiunile de rigoare ale Ministerului Afacerilor Străine de la București (din 2/14 mai 1872),¹⁴ agentul de la Belgrad T. C. Văcărescu a început să-și pregătească cu minuțiozitate misiunea ce-o avea de îndeplinit în micul principat sud-slav. Agitația diplomatului român nu a trecut neobservată de cei interesați, Benjamin Kállay, consulul Austro-Ungariei în Serbia, consemnând-o în jurnalul său.¹⁵ Se menționa că Văcărescu a pornit la drum împreună cu soția, la 17/29 iunie 1872; despărțindu-se, zicea că va efectua o călătorie de agrement la Viena, Veneția, Dalmația și în Muntenegrul. Abilul Kállay a dibuit în câteva zile adevărul, informându-și superiorul asupra faptului că diplomatul român avea drept punct terminus Muntenegrul, purtând asupra-i și scrisoarea autografă a principelui Carol.¹⁶

Să reconstituim în cele ce urmează itinerarul și înfăptuirile emisarului român, după propriile-i însemnări.¹⁷ din Belgrad, pe drumul cel mai scurt, a ajuns la Triest, apoi, pe calea mării, până la Kotor (Cattaro). Înștiințat despre sosirea misiunii românești, principele Muntenegrului i-a trimis în întâmpinarea escorta gărzii personale (a perjanikilor — purtătorilor de pene, n.n.). Străbătând Karstul și munții Lovcenului, a coborât în valea Cetinje, intrând în oraș la 24 iunie, pe timpul amiezii.

La numai două ore după sosire s-a desfășurat audiența oficială. În alocuțiunea solului român se menționa dispoziția principelui Carol cu privire la această misiune, urmând înmânarea mesajului oficial al viziței. T. C. Văcărescu își exprima bucuria de a fi mijlocitorul „cordialei și fraternei prietenii” a suveranului său pentru persoana și familia cneazului de la Cetinje. În numele domnitorului Carol și al României, se exprima dorința „de a vedea crescând și strângându-se din ce în ce mai mult legăturile de prietenie care unesc în chip atât de fericit poporul român și cel muntenegrean, pentru ca aceste două țări, îndepărtate ca distanță, dar apropiate prin interes comun, să poată să-și înfăptuiască destinul”.

În răspunsul său, principele Nicolae se arăta impresionat de noua dovadă de prietenie a principelui Carol, primind cu vădită simpatie scrisoarea autografă și un portret al domnitorului român. Apoi, purtătorul mesajului de prietenie al României a cunoscut cele mai de seamă personaje din viața publică, membrii familiei domnitoare, voievozii și senatorii.

Sederea în capitala Muntenegrului s-a prelungit opt zile, Văcărescu cedând insistențelor amabilelor gazde, de a participa la festivitatea prilejuită de apropiata sărbătoare națională, ziua de Sf. Petru, „patronul” Muntenegrului.

În preziua aniversării, la 28 iunie/10 iulie, s-au desfășurat solemnitățile în onoarea principelui Carol al României. Evenimentul a fost anunțat mulțimii prin salve de tun spre cinstirea domnitorului și a României prietene. La amiază, președintele Senatului, însoțit de oficialitățile țării, a venit să întoarcă vizita în numele principelui. Seara, la Curte, la dîneul oferit au fost de față notabilitățile în corpore, în frunte cu principele și episcopul. Toastul cneazului Nicolae exprima satisfacția față de cordialele relații dintre România și Muntenegru, cu urarea ca acestea să devină mai intime și mai frecvente; iar pentru muntenegreni, popor de oșteni, un domnitor înțelept care s-a dovedit și un brav soldat, ca cel al României, va fi mereu un principe iubit. La aceste urări, salutate cu aclamații de asistență, diplomatul român a răspuns în termeni cordiali. După masa festivă, cei prezenți au asistat la un reușit spectacol de focuri de artificii. Pe fațada palatului se desenau, în linie de foc, monogramele domnitorului român și ale principelui autohton, clădirile oficiale și străzile micului oraș fiind iluminate cu torțe.

A doua zi, de Sf. Petru, căpitanul Teodor Văcărescu, în uniformă de gală, a luat parte la întreg ceremonialul sărbătorii naționale. Te deum-ul oficiat la episcopie, trecerea în revistă a oștirii, recepția la palat. Iar seara a fost invitat la dîneul oferit cu acest prilej; din nou iluminății, dansuri, manifestații publice, fericit prilej de observare și cunoaștere a moravurilor și tradițiilor din această pitorească țară a muntenilor.

La plecare (1/13 iulie), cneazul a găsit de cuviință să-i încredințeze o scrisoare pentru domnitorul român, ca răspuns la cea de curând primită. Despărțirea a fost la fel de ceremonioasă, escorta perjanikilor însoțindu-l și de această dată până la Kotor pe agentul diplomatic român. De aici a urmat reîntoarcerea, via Triest, la Belgrad.

Pe lângă faptele în sine, amplul raport cu privire la această misiune conține informații inedite privind familia și persoana cneazului de la

Cetinje, date referitoare la organizarea și înzestrarea militară a acestei țărișoare, referiri la trecutul și economia precară a acestui popor.

Cele mai de preț sunt însă informațiile cu privire la momentul politic ce-l traversa Muntenegru, dezvăluind cu o remarcabilă capacitate intuitivă aspirațiile intime ale ambițiosului, dar în aceeași măsură, lucidului cneaz Nicolae. Pana lui T. C. Văcărescu ne descoperă cu uimire în Muntenegru un cârmuitor dovedind o elevație spirituală, mult realism și o inepuizabilă voință de a dăinui. Nicolae al momentului 1872 se deosebea substanțial de foarte tânărul prințisor care — fascinat de strălucirea mândrului cneaz Mihail, cel parcă predestinat să reînfrăptuiască marile ideal al Serbiei — se oferea în 1867 să-i fie credincios scutier în lupta de eliberare. Tânăr și acum, ni se înfățișează mult mai chibzuit, decît să exploateze cât mai avantajos urmările jocului politico-diplomatic al puterilor europene în acest teatru al Balcanilor, veghind cu precădere la prezentul și viitorul poporului său; în raporturile cu partenerii balcanici nu mai apărea complexat, ci avansa propria-i viziune, care era de natură să asigure viabilitate și trăinicie Muntenegrului. Nicolae era pe de-a-ntregul convins de urmările nefaste ale condiției de instrument docil al unei mari puteri; de aceea năzuia spre un modus vivendi în ambianța proprie, sud-est europeană.

Conduc de ideea că viitorul popoarelor sud-est europene putea fi garantat doar printr-o pace trainică, principele muntenegrean și-a dezvoltat, în fața oaspetelui din România, vederile cu privire la necesitatea unei noi stări de lucruri în Orientul european.

Elementul nou trebuia să cuprindă mai mult decît simple relații de prietenie și mărturiile de simpatie dovedite între principatele creștine; visa la o adevărată ligă a statelor din regiune: România, Grecia, Serbia și Muntenegru. Această ligă balcanică urma să acționeze pe baza unui program, cu scop și mijloace comune; și, ceea ce era mai semnificativ, nu pentru a tulbura — pe calea violenței — starea din Orient; dimpotrivă, ea trebuia să confere securitatea colectivă „împotriva încercărilor de a se da problemei orientale o soluție defavorabilă intereselor comune ale acestor patru state, pentru a reacționa împotriva influențelor și imixtiunilor străine care au avut un curs prea liber până în prezent, sub pretextul de a se asigura ordinea în această parte a Europei, și care, fiind dirijate de către interese politice divergente și de antagonismul cabinetelor marilor puteri, nu fac decît s-o agraveze și s-o complice din zi în zi”;¹⁸ chestiunea orientală era de competență țărilor balcanice, inclusiv a Imperiului otoman, „veritabilii stăpâni ai casei”, care au fost cel mai puțin admiși în forul european, iar pe de altă parte constrinși să se închine în fața verdictelor subiective ale puterilor europene.

Descoperim la acest luminat om de stat, ignorat de politica europeană, o viziune de surprinzătoare pertinentă și actualitate; într-o Europă copleșită de egoismul forței, el năzuia la alternativa umanului și a rațiunii, de a rezolva problema Orientului prin Orientul însuși, „fără violență și fără zguduiri și numai prin rezultatul înțelegerii și concesiilor reciproce între înșiși cei interesați”.¹⁹ Departe de contemporanii săi care sperau în nimicirea Turciei, considera că ar fi absurde asemenea plămădiri, socotind Turcia ca un membru necesar, indispensabil, în găsirea soluțiilor acestei grave probleme.

Aprecia în mod obiectiv rolul nefast al rivalității marilor puteri europene, al cărei singur rezultat a fost menținerea unui statu-quo labil în Peninsula Balcanică, care genera tulburări și răzvrătiri periodice și împiedica popoarele „să urmeze un drum liniștit și normal spre progres și civilizație“, amenințând pe de altă parte securitatea și aspirațiile pacifiste în restul Europei. Asociația politică a celor patru principate, fără a-i mai socoti pe ceilalți creștini din cuprinsul Imperiului otoman, reprezenta o forță redutabilă, însumând aproape 10 milioane de oameni. Pornindu-se de la asemenea considerente, liga, înglobând forțele cele mai vii ale Orientului, ar putea constitui în ochii diplomației europene un factor politic de prim rang, capabil să negocieze cu Turcia însăși. Tot așa cum Italia, în interesul consolidării, a fost nevoită să consimtă la sacrificii prin cedarea regiunilor Nice și Savoia, iar Austria s-a văzut constrânsă să renunțe la Venetia și Lombardia, principele muntenegrean spera că și Turcia ar fi putut fi convinsă la cesiuni teritoriale în favoarea principatelor balcanice. Drept rezultat, în locul unei Turcii epuizate prin susținerea unei extinderi și a drepturilor de supremație pe care nu le mai poate menține, s-ar consfinți noi raporturi, bazate pe drepturile suveranității și egalității între Poartă și statele balcanice.

De reținut că rolul principal în constituirea acestei ligi a statelor autonome și independente din Peninsula Balcanică era destinat României.²⁰ Românii reprezentau națiunea cea mai bogată în resurse, având pe deasupra prestigiul dinastiei, argumente ce o așezau în mod obiectiv în fruntea statelor sud-est europene. Situația geografică aparte a României, precum și „perfecta“ sa omogenitate națională o fereau, pe de altă parte, de orice suspiciune, atât din partea slavilor, cât și a grecilor.

Înțelegem astfel legitima dorință a principelui de a-l cunoaște pe domnitorul Carol, față de care nutrea „o simpatie instinctivă“, arătându-se dispus să-l întâlnească, fie cu prilejul vizitei sale preconizate în Rusia, fie la apropiata expoziție de la Viena, unde și-ar fi potrivit șederea în așa fel încât să fie posibilă această întâlnire.

Impresia deosebit de favorabilă pe care a lăsat-o în urmă misiunea românească reiese cu pregnanță din scrisoarea de răspuns a cneazului către domnitorul Carol.²¹ Gestul românesc a fost apreciat ca o dovadă de prietenie care merita cea mai înaltă prețuire. De cuvinte agreabile s-a bucurat și persoana agentului diplomatic român, T. C. Văcărescu, care și-a îndeplinit cu înaltă fidelitate misiunea, cucerind și simpatia gazdelor sale.

Dorința arzătoare a domnitorului de la Cetinje era însă de a vedea multiplicându-se împrejurările în care raporturile reciproce s-ar fi apropiat în așa măsură încât să se realizeze, în pofida distanțelor, comunitatea intereselor reciproce; aluzie limpede la subiectul detaliatelor discuții, la îndrăznețele gânduri privind alianța popoarelor balcanice. Cu această speranță se și încheia mesajul, alături de urări de prosperitate pentru România și familia domnitoare.

Ideile vehiculate de cneazul Nicolae au apărut și în presă.²² Săptămânalul muntenegrean „Crnogorac“ (Munteneagreanul), referindu-se la vizita românească, o aprecia ca semn al unei apropieri prietenești între România și Muntenegru. La fel de favorabilă s-a dovedit a fi și opinia presei sârbești. Acuzațiile presei vieneze cu privire la năzuințele balca-

nice și belicoase ale României și Muntenegrului erau calificate de gazeta muntenegreană drept un reușit compliment, iar pentru opinia publică locală cea mai mare bucurie ar fi constituit-o împlinirea acestor temeri.

Se pare că proiectul muntenegrean a stârnit un interes particular la București șefului statului român care l-a reținut în memoriile sale.²³ Menționând primirea „perfectă” oferită emisarului României, însemnările lui Carol amintesc faptul că gazda, cordială, a dezvoltat în fața oaspetelui un proiect detaliat „al unei confederații a Peninsulei Balcanice și a exprimat speranța că principele Carol va prelua inițiativa acestei confederații, punându-se în frunte.”

Totuși, ideea nu a avut darul de a convinge. Simptomatic apare faptul că, în anul ce a urmat, cneazul Nicolae, aflat la Viena, a intenționat să efectueze o vizită la București; principele Carol nu a fost în măsură de a-l invita, invocând pretextul absenței principesei (care întâmplător se afla tot la expoziția din capitala imperială) și al programului prea încărcat.²⁴

La fel ca și predecesorul său în urmă cu doi ani, noul agent al României la Belgrad Alexandru Sturdza și-a îndeplinit misiunea pe lângă principele muntenegrean Nicolae în timpul verii anului 1874, fiind oaspete cu prilejul sărbătoririi naționale — ziua de Sf. Petru (29 iunie/11 iulie).²⁵

Deși obosit de greutatea călătoriei, emisarul a fost, curând după sosire, invitat în audiență la Palat. Înmânând scrisoarea oficială, a rostit și un discurs de salut cu referire la rosturile misiunii; salutându-l pe principe din partea șefului statului român, aducea și „asigurările prieteniei sale fraterne”. Și alți premergători au avut onoarea de a fi trimiși pe lângă Nicolae al Muntenegrului, astfel că domnitorul României a folosit toate prilejurile spre a reînnoi „expresia acelorasi sentimente de simpatie și afecțiune”. Exprimându-și fericirea de a fi putut să se dedice „nobilele încercări de a strânge legăturile acestei prețioase prietenii”, diplomatul a arătat prețuirea manifestată de români față de eroismul legendar al acestui popor iubitor de libertate. Această simpatie a României apărea ca un „rod al amintirii unui trecut glorios, pe care cele două popoare îl au în comun și al speranței într-un viitor care ar putea să reînvie această glorie”.²⁶

De la început, alocuțiunea de răspuns a cneazului muntenegrean sugera neîndoielnic noile sale puncte de vedere privind semnificația raporturilor reciproce; salutînd pe reprezentantul „fratelui său” Carol al României, se făceau referiri la legăturile prietenești, care urmau să fie „într-un mult mai mare raport cu interesul comun al celor două principate”.²⁷ Surprinzător, din conținutul discursului princiar lipsea atât de mult îndrăgita în urmă cu doi ani idee cu privire la confederația defensivă a popoarelor balcanice, în scopul promovării pe cale pașnică a aspirațiilor lor spre libertate și civilizație.

Cneazul s-a schimbat simțitor de-a lungul celor trei momente (1867—1872—1874) când au avut loc contactele sale nemijlocite cu reprezentanți ai României. La 1867, era adept înfocat al idealului unui regat al Serbiei, întregită sub sceptrul lui Mihail Obrenović, în favoarea căruia declarativ, renunța la pretențiile dinastice. În 1872, devenise mult mai ponderat, lărgindu-și viziunea în sensul necesității abordării problemei

naționale și statale în sud-est din perspectiva considerării ca atare a tuturor factorilor politici; confederația balcanică reprezenta în viziunea sa mai mult un factor simbolic, capabil să impună în atenția diplomației europene năzuința comună spre afirmare a unei lumi creștine în Orientul Europei, sub conducerea celui mai puternic și mai convingător partener, respectiv al României și a domnitorului ei, Carol. Peste numai doi ani, în fața noastră reînvie parcă un alt principe, care prinsese gustul fastuoaselor recepții de la marile curți europene, temele sale predilecte fiind acelea cu actori din lumea elitară, a capetelor încoronate. Prin pitoreasca-i prezență, Nicolae aducea ceva inedit în monotonul peisaj al saloanelor rezidențiale, fără a deranja, dar în același timp stârnind elogiul prin eroismul și vitalitatea fără seamăn a muntenilor săi. Bine primit la Viena, luat în considerare de teribilul Bismarck, răsfățat la Petersburg, pe de altă parte înzestrat conducător în război, deosebit de popular între iugoslavi, eclipsându-l chiar pe controversatul vlăstar al Obrenovićilor de la Belgrad, Nicolae, treptat, s-a emancipat de povara tradiției și a prins gustul puterii.

În urma rostirii alocuțiunilor, întrevederea a continuat în doi. În această împrejurare, oaspetele i-a înmănat cneazului o scrisoare confidențială din partea domnitorului român.

Trebuie precizat că în jurul acestei misiuni s-au emis tot felul de supoziții, austriei și mai cu seamă turcii preocupându-se de ea ca de o inițiativă extraordinară, care presupunea planuri de alianță balcanică; se vehicula zvonul că emisarul principelui Carol avea ca sarcină aducerea cneazului muntenegrean în Italia, unde urmau să se reunească și principii din România și Serbia,²⁸ spre a întreprinde o lucrare de interes comun. Spioni plătiți ai Austro-Ungariei îl informau cu deosebită râvnă pe consulul acestei puteri la Belgrad, B. Kállay, asupra ofertelor de alianță antiotomană pe care agentul român le-ar fi avansat Muntenegrului în numele domnitorului. Se făceau cunoscute pe această temă și fictive date materiale: România ar oferi 20 000 de florini lunar, pe întreaga perioadă a luptelor, în ipoteza că Muntenegrul ar fi mobilizat 8 000 de soldați; iar Nicolae, dimpotrivă, nu s-ar fi mulțumit decât cu o sumă de vreo 10 ori mai mare.²⁹

După o minuțioasă analiză a raportului detaliat ce ni s-a păstrat cu privire la această misiune, înclinăm însă să credem că toate aceste supoziții reprezentau ecouri întârziate ale planurilor balcanice la care sperase Nicolae în urmă cu doi ani. În necunoștință asupra conținutului scrisorii confidențiale a principelui Carol către cneazul Nicolae (cea înmănată în absența martorilor), presupunem că și aceasta semnifica tot un răspuns, sau măcar un nou punct de vedere cu privire la ofertele mai vechi de alianță din partea muntenegreană. Spre o asemenea opinie ne îndeamnă reacția de moment a cneazului; reconsiderându-și orientările și găsindu-se într-o fază de „cochetărie” cu marile puteri, capabile să-i ofere ceea ce România și cu atât mai puțin Serbia nu puteau, Nicolae s-a aflat, cum singur mărturisea, „într-o crudă cumpănă”, citind scrisoarea personală a șefului statului român. Deși ardea de nerăbdare de a veni în România și a contacta cu devotatul său prieten Carol, poziția sa în acel moment era critică — se justifica Nicolae — întrucât nu era

liber să facă ceea ce voia.³⁰ Se afla în vizibilă încurcătură și a amânat expunerea argumentelor noii sale conduite pe a doua zi.

Să vedem, deci, ce-i apăsa conștiința: era, mai întâi, gândul că în eventualitatea unui drum la București ar fi fost obligat să efectueze o nedorită oprire la Belgrad; considera că, pentru realizarea acestui pas, se impunea vizita prealabilă a cneazului din Serbia în Muntenegru, fapt, după cum singur recunoștea, foarte dificil de îndeplinit.

Motivația tergiversării părea străvezie și Sturdza s-a dovedit destul de puțin satisfăcut de ea. În consecință, a insistat, afirmând că era chiar în interesul prestigiului muntenegrean în lumea slavă ca Obrenovićii să nu fie singurii care să fi avut parte de „onoruri excepționale” în România. În cele din urmă i s-a dat de înțeles că și latura financiară a unei asemenea acțiuni reprezenta o problemă, din moment ce inițiativele de politică externă ale Muntenegrului erau încurajate și finanțate corespunzător, doar în conformitate cu interesele marii puteri slave protectoare.³¹

Înainte de despărțire, într-un cadru oficial, a avut loc atribuirea celor mai înalte distincții muntenegrene (ordinul „Danilo”, clasa I) unor reprezentanți de marcă ai vieții publice românești: președintelui Consiliului de Miniștri, Lascăr Catargiu, ministrul afacerilor străine, Vasile Boerescu, ministrului de război, gen. I. Em. Florescu, în același mod fiind distins și reprezentantul diplomatic român, Alexandru Sturdza.

Vizita a luat sfârșit miercuri, 3/15 iulie 1874. Până în ultima clipă oaspetele a fost înconjurat cu multă căldură, impresiile culese fiind dintre cele mai favorabile.

Deși rare, contactele româno-muntenegrene sunt de o semnificație aparte; ele aduc izul spontaneității și al caldei intimități în climatul general, stabil, dar totuși convențional, al dialogului politic româno-sârb.

NOTE

- 1 Biblioteca Academiei Române (BAR), Ms. 604, f. 84 a.—88 v. Conceptul raportului diplomatic asupra misiunii din 7/19 aprilie; vezi fragmente în *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)*, publicată de N. Iorga, ed. a II-a, București, 1938, nr. 36, p. 14—19.
- 2 BAR, Ms. 604, f. 90.
- 3 *Ibidem*, f. 90 v.—93 a.
- 4 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (Arh. MAE), vol. 287 — Serbia, f. 75 a.—75 v. Text rezumat în *Corresp. dipl. . .*, nr. 38, p. 19—20.
- 5 BAR, Ms. 604, f. 84 v.—85 a.; N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I. Lecții ținute la Universitatea din București*, Ed. a II-a, București, 1923, p. 52.
- 6 *Corresp. dipl. . .*, nr. 41, p. 20.
- 7 *Din viața regelui Carol I de un martor ocular*, Ed. a II-a, vol. I, București, 1939, p. 132.
- 8 *Cuvântările regelui Carol I (1866—1914)*, vol. I, ediție îngrijită de C. C. Giurescu, București, 1939, p. 42.
- 9 Arh. Statului București, fond Casa Regală, dosar nr. 98/1869, f. 1.
- 10 *Ibidem*, f. 1 v.
- 11 *Ibidem*, nr. 13/1870, f. 1 a.—1 v. Scrisoare, Cetinje, 7 ian. 1870.
- 12 *Ibidem*, f. 1 v.
- 13 *Ibidem*, nr. 62/1870, f. 1 a.—1 v. Scrisoare, Cetinje, 19/31 oct. 1870.
- 14 *Ibidem*, nr. 7/1872, f. 1. Raport diplomatic cu privire la vizita agentului T. C. Văcărescu în Muntenegru, Belgrad, 20 iulie/1 august 1872.

- 15 *Dnevnik Benjamina Kalaja 1868—1875* (Jurnalul lui B. Kállay), ediție de A. Radenić, Beograd — Novi Sad, 1976, p. 480.
- 16 *Ibidem*.
- 17 Arh. St. Buc., *fond Casa Regală*, nr. 7/1872, f. 1 a.—27 v.
- 18 *Ibidem*, f. 22 a.
- 19 *Ibidem*, f. 23.
- 20 *Ibidem*, f. 25 a.; N. Ciachir, *România în sud-estul Europei 1848—1886*, București, 1968, p. 114; idem, *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, 1977, p. 105—106.
- 21 Arh. St. Buc., *fond Casa Regală*, nr. 8/1872, f. 1 a.—1 v. Scrisoare către principele Carol, primită la Sinaia, 9/21 august 1872.
- 22 „Crnogorac“, anul II, nr. 33, Cetinje, 26 aug./7 sept. 1872.
- 23 *Notes sur la vie du roi Charles de Roumanie par un témoin oculaire*, vol. II, București, 1896, p. 134.
- 24 *Ibidem*, p. 154.
- 25 Arh. St. Buc., *fond cit.*, nr. 14/1874, f. 1 a.—50 a. Raport diplomatic cu privire la vizita agentului Alexandru Sturdza în Muntenegru, 1/13 august 1874.
- 26 *Ibidem*, f. 15 a.
- 27 *Ibidem*.
- 28 *Ibidem*, f. 16 v.
- 29 *Dnevnik B. Kalaja ...*, p. 599—600.
- 30 Arh. St. Buc., *fond cit.*, nr. 14/1874, f. 24 v.—24 a.
- 31 *Ibidem*, f. 42 a.—50, *passim*.

ASPECTS FROM THE HISTORY OF THE SOUTH-EAST EUROPEAN RELATIONS.

THE I. A. CANTACUZINO, T. C. VĂCĂRESCU AND A. STURDZA MISSIONS IN TO MONTENEGRO

(Abstract)

The fact is that the Romanian — Serbian political dialogue was sometimes facilitated by existence of a political intermediary — lacking ambition, but generous in its sacrifice for the common aim — the small principality of Montenegro.

At the head of this small Southern Slavic state was a bold diplomat and strategist, Prince Nicholas Petrović. The visits of Romanian emissaries to Montenegro (I. A. Cantacuzino 1867, T. C. Văcărescu 1872 and A. Sturdza 1874) favoured the collection of data concerning the concrete historical existence of this people of mountaineers of Serbian origin, as well as the political views of Prince Nicholas. We have noted the ideas of the Montenegrin leader concerning the necessity of a Balkan alliance, in which the leading role was to be held by Prince Charles of Romania.